

Йонка Найденова, проф. д. н.

Институт за литература – Българска академия на науките

ЗА БЪЛГАРСКИТЕ ПРЕВОДИ НА „ХИМН“ ОТ ФЕРЕНЦ КЪОЛЧЕИ

Резюме. Предмет на изследване са българските преводи на „Химн“ от Ференц Кьолчеи, истинска национална песен на унгарците, които освен всичко друго отвеждат към историческите характеристики на текста, свързани са с разтълкуването и усвояването на националнообогатена лексика, чертаят пътища на преводимостта. В подобен план интерес представляват въпроси на историческата специфика в превода, които присъстват най-вече посредством определени лексикални единици – исторически понятия и собствени имена (топоними и антропоними), имат отношение към важния въпрос за реалиите в превода. Изпъкват явления, подчертаващи конкретния исторически момент (настоящето), но също така историческата дистанция (миналото) и перспектива (бъдещето) в значенията на оригинала. Открояват се проблеми на чуждата национална идентичност – историческа и културна, свързани с духа на народа, повече или по-малко отдалечени във времето, които намират отражение в езика на превода. Особено важна е ролята на преводача, който трябва да доближи читателя до идеите, тематиката и специфичната образност на изходния текст със средствата на поетичния език. Необходимо е да се отчитат още – особено при новите преводи – рецепционните нагласи, фоновите знания, натрупаният опит, нарасналите възможности за препредаване на непознати страни и понятия от чуждата действителност. Това е и пътят за преодоляването на познавателните, на културните различия в превода.

Ключови думи: химн, Ференц Кьолчеи, художествен превод, историческа специфика в превода

В началото на XIX век унгарската романтична поезия (лирика и стихотворна епика) обслужва величави национални цели. Двата най-видни поети на епохата – епоха на реформите – Ференц Кьолчеи и Михай Вьорьошмарти се обръщат назад в миналото към „древната слава“ и героите на националната история, с чийто пример искат да пробудят безплодната „унгарска угар“, ленивото и консервативно дворянство, и въздействат върху своите съвременници. Поетът политик Ференц Кьолчеи издига основния лозунг на епохата „Родина и прогрес“, с който се бори за независимостта на страната (срещу Хабсбургите) и нейното буржоазно преустройство. Създавайки унгарския национален химн (1823) и други репрезентативни творби, той поставя важни въпроси на национална-

та съдба („Песента на Зрини“), в това число този за смъртта на нацията („Втората песен на Зрини“), изразява идеала на своята епоха – действения патриотизъм („Хуст“), осмисля актуалните проблеми на нацията.

„Защо се бавиш в здрача, ти наша слава?“ – пита другият голям поет Михай Вьорьошмарти, който също се стреми да пробуди националното самосъзнание и въздейства върху „безпомощната“ съвременност, сътворявайки големия романтичен епос „Бягството на Залан“ (1825). Десетилетие по-късно, с активизирането на движението за реформи, политическата и мисловната лирика на този водещ поет на епохата се разгръща с пълна сила. Ражда се стихотворението „Призив“ (1836), което заедно с „Химн“ на Кьолчеи става национална песен на унгарците, синтезира на високо художествено равнище политическото верую на поета и идейните стремежи на епохата.

Всичко в тези първи творби на унгарския романтизъм е патос, епитети, раздвижени и малко сумрачни поетични картини, силна про-чувственост – художествена образност, която цели едно: да въздейства върху националните чувства, да пробуди патриотизма на дело. Но още преди тях, в самото начало на XIX в., възникват големи патриотични оди, които възкресяват някогашната слава на дворянството и в монументални видения задвижват исторически пластове. Политическата поезия отново е в подем в началото на 40-те години във връзка с демократизацията на дворянския либерализъм и осъзнаването на нуждата от радикални промени. За да се стигне до едно друго забележително стихотворение: „Национална песен“ (1848) от Шандор Петьофи – унгарския химн на революцията.

Възникват и се разпространяват знакови творби на изящната словесност. В тях най-често отеква трагичната съдба на унгарците, прозвучават съкровенията помисли и стремежи на унгарската нация, които изграждат/символизират националната идентичност, а обращението им в пространството има пряка връзка с формирането на националната културна традиция и националното самосъзнание, с „националното чувство за отговорност“¹. Иначе казано – става дума за онези важни и задължителни произведения, които нацията познава (трябва да познава), които образуват нейната литературна съкровищница, нейния национален канон, отпращат – поради значимостта си – и към универсалната човешка култура.

В унгарската литература това са онези емблематични национални стихотворения – на първо място **националните химни/песни**, които по мнението на изследователите се явяват „приемливи за дадена общност символи на национален консенсус“ и принадлежат

---

¹ GÖRÖMBEI, A. *Irodalom és nemzeti önismeret*. Budapest: Nap Kiadó, 2003, p. 13.

към иначе променливия „канон на националните символи“². В този смисъл унгарската колективна памет води „на отчет“ три поетични творби: „Химн“ от Ференц Кьолчеи – официален химн на Унгария в продължение на близо двеста години; „Призив“/„Възвание“ от Михай Вьорьошмарти, смятан за втория национален химн; „Национална песен“ от Шандор Петьофи, известна като унгарската „Марсилеза“.

Към тези произведения могат да се прибавят и други канонични, предимно патриотични стихотворения, формиращи представата за национална идентичност (с оглед на единния език и въплътената в него култура, а и принадлежност към нацията), някои от тях свързани и с определени стереотипи на националното минало. Присъстват и на пръв поглед странични творби, които, макар да представят географско-природните дадености на родината (Алфьолд и Тиса в качеството им на национален пейзаж), също подчертават националното и поставят въпроси със съдбовна значимост.

Заедно с това изпъква определена историческа действителност – исторически събития и личности, също географски и природни обекти, характерни за спецификата на историческия жанр, или поне свързани с националното минало и съдба. Налице са прояви на историческа дистанция в оригинала и превода, когато писателите на посочените творби изобразяват историческата действителност и обръщат погледа си назад, осмислят жизненоважни въпроси на настоящето като свидетелство за съвременната проблематика и конфликтност, предлагат свои идеи за решаване на актуалния живот.

Тази същност на историческата специфика, по-конкретно на **историческите реалии** – носители на исторически и национален колорит, принадлежащи към една или друга епоха, с определено съдържание и неговото пресъздаване в художествения превод, са предмет на обсъждане в широкоизвестния труд на С. Влахов и С. Флорин „Непреводимото в превода“, издаден първо на руски език (1980). В книгата си „Превод и време“ (1988) Илиана Владова също търси решение на въпроса за отражението на *историческата дистанция*, опирайки се на двата подхода: лингвистичния („локализира историчното в езиковите знаци“, давайки превес на формата като носител на информация) и литературоведския (подчертава естетическата информация на превода). Набляга и на ролята на преводача, който трябва да приближи оригинала до съвременните потребители, да преодолее историческата дистанция.

От своя страна, и **ономастичните единици** – топонимите и антропонимите, „демонстрират определена връзка с дадена страна, с даден народ, с конкретно историческите етапи в развитието им“, но за разлика от другите реалии „притежават преди всичко идентифицираща функция: те

---

² KISS GY, C. *A haza mint kert*. Budapest: Nap Kiadó, 2005, p. 154.

назовават географски обекти, хора³. И едните, и другите отвеждат към съдържанието на художествената творба, към нейната тема и идея, имат отношение и към римно-интонационната организация, езиково-стилистичните средства, изразителността на стиха. Заедно с това се очертава сцеплението минало–сегашно време, с податки и към бъдещето.

В подобен план интерес представляват въпросите на историческата специфика в превода, които присъстват най-вече посредством определени националнообогрени лексикални единици – **исторически понятия и собствени имена** (топоними и антропоними). Всички те, както вече съм изтъквала във връзка с унгарските национални песни на романтизма, в по-широк план – с унгарските реалии в превода⁴, отразяват един или друг период от историческото развитие на народа, свързани са с обществено-политическата дейност и значимите явления на отминали епохи, възплътяват тяхната материална, духовна и нравствена атмосфера.

Така в художествения превод изпъкват явления, подчертаващи конкретния исторически момент (**настоящото**), но също така историческата дистанция (**миналото**) и перспектива (**бъдещето**) в значението на оригинала. Преводачът е този, който трябва да доближи читателя до идеите, тематиката и специфичната образност на изходния текст, като при възпроизвеждането на националното историческо минало в превода от значение са и разкриването на символа, на образа в неговата историческа обусловеност и със средствата на поетичния език. Открояват се проблеми на чуждата национална идентичност – историческа и културна, свързани с духа на народа, повече или по-малко отдалечени във времето, които намират отражение в езика на превода. Това проличава осезателно и при българските претворявания на унгарския химн, които освен всичко друго отвеждат към историческите характеристики на текста, свързани са с разтълкуването и усвояването на националнообогрени лексика, чертаят пътища на преводимостта.

* * *

Знаменитият „Химн“ на Ференц Кьолчеи (1790–1838) търси отговор на въпросите на настоящето чрез възпяване на националното минало. Родено от подтика на Кьолчеи да удовлетвори нуждите на цяла една общност и по-конкретно, да пробуди дворянското самосъзнание, написано във връзка с конкретен повод – налагането на нови теги от страна на Виена, стихотворението илюстрира върхови моменти от историята на нацията, внушавайки определени послания. Не-

---

³ ВЛАДОВА, И. *Превод и време*. София: Наука и изкуство, 1988, с. 84.

⁴ Вж.: НАЙДЕНОВА, Й. *Унгарските реалии в контекста на културния трансфер*. София: Изток-Запад, 2012.

случайно това основополагащо произведение (1823), много близко до романтичната ода, функционира като христоматиен, каноничен пример. Нещо повече – то е унгарският национален химн, жив и до днес: по него през 1844 г. композиторът Ференц Еркел написва музика, като популярността му на химн (все още неофициален) нараства рязко на границата на XIX и XX век.

В българската чуждоземна среда „Химн“ на Кьолчеи прониква за пръв път чрез превода на Борис Струма в първата „Антология на унгарската поезия“ от 1952 г. (авт. озн. Кьолчей), после и в интерпретацията на унгариста Георги Крумов („Панорама на унгарската литература“, 1995), а през 2001 г. – в превод на Вълчо Раковски („Вселена на везни“, 2001). Това прави творбата антологична, въпреки изпускането ѝ в отделни сборници. Най-позната (включително поради тиражирането), смислово по-вярна, а и по-жива като изказ, е версията на Георги Крумов, която взимам за основа на моите наблюдения и сравнение с изходния текст:

Оригинал:

Isten, áld meg a magyart
 Jó kedvvel, bőséggel,
 Nyújts feléje védő kart,
 Ha küzd ellenséggel;
 Bal sors akit régen tép,
 Hozz rá víg esztendőt,
 Megbűnhötte már e nép
 A múltat s jövődőt!

Hányszor zengett ajkain
 Ozman vad népének
 Vert hadunk csonthalmain
 Győzedelmi ének!
 Hányszor támadt tenfiad
 Szép hazám, kebledre,
 S lettél magzatod miatt,
 Magzatod hamvvedre!

Őseinket felhozád
 Karpát szent bérczére,
 Általad nyert szép hazád
 Bendegúznak vére.
 S merre zúgnak habjai
 Tiszának, Dunának,
 Árpád hős magzatjai
 Felvirágozának.

Bújt az üldözött s felé
 Kard nyúl barlangjában,
 Szerte nézett, s nem lelé
 Honját a hazában.
 Bérczre hág, és völgybe száll,
 Bú s kétség mellette,
 Vérözön lábainál,
 S lángtenger felette.

Érttünk Kunság mezein
 Ért kalászt lengettél,
 Tokaj szőlővesszein
 Nektárt csepegtettél.
 Zászlónk gyakran plántálád
 Vad török sáncára,
 S nyögte Mátyás bús hadát
 Bécsnek büszke vára.

ár állott, most kőhalom;
 Kedv s öröm röpkedtek,
 Halálhörgés, siralom
 Zajlik már helyettek.
 S ah, szabadság nem virúl
 A holtnak véréből,
 Kínzó rabság könnye hull
 Árvánk hő szeméből!

Hajh, de búneink miatt
Gyúlt harag kebledben,
S elsújtád villámidat
Dörgő fellegedben:
Most rabló mongol nyilát
Zúgattad felettünk,
Majd töröktől rabigát
Vállainkra vettünk.

Szánd meg, Isten, a magyart,
Kit vészek hányának,
Nyújts feléje védő kart
Tengerén kínjának.
Bal sors akit régen tép,
Hozz rá víg esztendő't,
Mégbűnhö'dte már e nép
A múltat s jövőndőt!

Показателно за историческата ситуация е още подзаглавието на „Химн“ в изходния текст: *От бурните столетия на унгарския народ* (запазено единствено във версията на В. Раковски). Поетът, както подчертава и Г. Крумов, още с първите редове иска Божията благословия, защото след *скръбта, злочестината* на хилядолетията народът му заслужава *мир дълговечен*. Така според диалектиката на стихотворението (заложена и в рамковата композиция), *миналото, бъднината той изкупи вече!*; унгарчината си е причинила сама злините, сама е изгубила свободата, но с многото страдания тя изкупва своите грехове, заслужавайки по-светло бъдеще:

Оригинал:

Isten áldd meg a magyart
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel;
Bal sors akit régen tép,
Hozz rá víg esztendő't,
Mégbűnhö'dte már e nép
A multat s jövőndőt!

Превод на Б. Струма:

Боже, дай ни нов живот,
разтопи тъгата!
На маджарския народ
подкрепи ръката!
С ясни дни го надари,
дай му ти пощада –
бъдещето си дори
вече той изстрада.

Превод на Г. Крумов:

На маджарина дай, Боже,
весел нрав, наслада,
подкрепи го в ден тревожен,
щом го враг напада!
След скръбта, злочестината,
мир дай дълговечен!
Миналото, бъднината
той изкупи вече.

Превод на В. Раковски:

Боже, дай ни благослов
благосклонен, щедър,
протегни ръка с любов
към народа беден.
Зла съдба ли го гнети,
дай му ти дни ведри.
Той дълга си изплати
щедро и прещедро.

Благословията (áldd meg), за която моли поетът в началото на творбата, в последната строфа е трансформирана в пощада (szánd meg), намерила израз в българския превод в антитезите: *дай Боже, весел*

нрав, наслада – пощади ни (Г. Крумов); *Боже, дай ни нов живот, разтопи тъгата!* – *пощада* (Б. Струма); *Боже, дай ни благослов – пожали* (В. Раковски). Не липсват в претворяванията и отделни замени (*наслада* – Крумов; *тъгата* – Струма), вмъквания или изпускания, на места и доста свободни тълкувания (срв. Vállainkra vettünk, Bújt az üldözött, Kit vészek hányának и др.). Очевидна в случая е и липсата на ключовите думи минало – бъдеще в най-новата версия, тази на В. Раковски.

Националната съдба в оригинала се разкрива през призмата на конкретната историческа ситуация (подзаглавието), маркирана от **пространствени и времеви белези**. Пространствената характеристика в превода на български е тясно свързана с откритата в първообраза историческа топография – *Карпати, Дунав и Тиса, Кишкуншаг, Токай*, топоними с определено олицетворяваща роля – всички те визират т.нар. Историческа Унгария, очертават границите и облика ѝ.

Времеви маркери – основен критерий за възпроизвеждането на историческата специфика в превода – ни връщат към началото на унгарската история: от периода на завоюването на родината през 896 г. (според по-нови схващания: 895–900 г.), т. е. от *Арпад*, предводителя на древните маджари, през определени исторически събития и личности до въображаемото бъдеще. Това намира израз в стихотворението (второ и трета строфа), със свое художествено пресъздаване в превода:

Превод на Г. Крумов:

С теб предците прекосиха
Карпатите – и свята
своя родина добиха
на Бендегуз чадата.
Дето Дунав, Тиса мятат
талази пенливи,
смелите чада на Арпад
раснаха щастливи.

За тях на Кишкуншаг полята
ти зася с пшеница.
Капе на Токай в лозята
нектар от лозница.
Ти с флага ни прогони
турските сеймени
и поведе Матяш с воини
в гордата Виена.

Превод на Б. Струма:

Нашият прадед бе спрял
близо до Карпата,
и на Бендегус бе дал
татковина свята –
там где Дунав пръска хлад,
Тисса пее тиха,
там децата на Арпад
волни се родиха.

И на Кишкуншаг във степта
слънце бе изгряло,
на лози и на жита
сила беше дало.
Вдигнахме ний стягът наш
над врази сразени
и превзехме с Матяш
гордата Виена.

Превод на В. Раковски:

Ти го дигна във съюз
с планина свещена
и кръвта на Бендегуз
и във нас простена.
До вълните с порив млад
в Тиса и във Дунав
ти децата на Арпад
с благослов целуна.

По полята на Куншаг
златен клас те люшна,
от токайските лозя
зрял нектар ти пушна.
Знамето забива ти
върху кули турски
и виенските врати
Матяш гневно схруска.

Както виждаме, на ниво превод отделните реалии – предимно **топоними и антропоними** – също се явяват продукт на националното минало, на историята на унгарците, дават информация за неговия народ и общество. Не липсва в пресътворяването и националният символ *zászló(nk)*: *флаг* у Г. Крумов, *стяг* у Б. Струма, *знаме* у В. Раковски, като Крумов подчертава оригиналната притежателна конструкция (*флага ни*), принадлежността на този национален символ към цялата общност.

Несъвсем разчетени остават някои географски обекти. Така в превода на В. Раковски оригиналният топоним *Карпати* е предаден неутрално, като *планина*, подсилен с епитета *свещена*, докато епитетът *свята* у Г. Крумов е „пренесен“ към родината. Но и в двете версии липсва оригиналното *szent bérc* (свещени върхари), което, освен че характеризира повечето романтични образци на епохата, по-нататък в текста се трансформира в място на *бездомните*, на бродещите *без стряха* изгнаници. В други случаи географски имена като *Токай* и *Виена*, както фигурират в оригинала и във версията на Г. Крумов, у В. Раковски са станали прилагателни (*токайските лозя*, *виенските врати*). При Б. Струма, като най-стар превод, са налице и остарели думи (*стяг*, *врази*) и също така остаряла транскрипция (Бендегус, Матяш, Тисса), от преводаческите трансформации – изпускането (Токай), отчасти генерализацията (степта). Във връзка с топонима *Кишкуншаг*, съкратено *Куншаг*, отчетливо проличават унгаристичните познания на Крумов, който предпочита пълното название и съобразно вече натрупания рецепционен опит. И пак при него с вмъкването на частицата **Но** (**Ах** – Б. Струма) се набляга върху настъпилия обрат в структурата на творбата, с който започват историческите сътресения, но и чувството за вина за упадъка на страната.

От собствените имена в превода присъстват *Бендегуз* и *Арпад*, свързани със „завоюването на родината“ през IX в., след това и *Матяш*, чието управление през XV в. се смята за истинска „златна епоха“ в историята на страната – всички те характеризирани чрез техния „национа-

лен белег“⁵ и съответно транскрибирани. Като „скрити реалии“ могат да се изведат още имената *Ракоци*, *Мартинович*, *Хабсбургите*, които също предават атмосферата на епохата и стоят зад определени събития, но осмислянето им от чуждия читател без съответните знания или паратекстове едва ли е осъществимо. Сред националните имена в превода единствено *Бендегуз* е обяснен в бележка под линия (*хунски праотец* – Г. Крумов; *легендарен герой от хунското унгарско царство* – Б. Струма; *името на бащата на Атила* – В. Раковски).

В тези и следващите строфи проличават причините, довели до „злочестините“ на маджарите: татарите, турците, като от историческите събития изпъкват (главно на ниво оригинал!) погромът на освободителните борби като тази на Ференц Ракоци с последвалото изгнаничество, жертвите на Хабсбургското потисничество, в това число унгарските якобинци, трагичното настояще. А доколкото цел на творбата е пробуждането на унгарщината, на нейната съвест, опорни лексеми стават грехът и изкуплението – съзнанието за вътрешни противопоставяния, които, подобно на бедите отвън, рушат националното единство (*грехове безпътни*), и от друга страна – величието на историческите изпитания, изкупените грехове на миналото, отвоюваното бъдеще (*Миналото, бъднините / той изкупи вече*).

Другите ключови думи в творбата са Господ и Съдбата, като Господ „трябва да се пребори със Съдбата, по-точно със злочестата (заради вините на нацията) съдба“ (ориг. *balsors*), „за да може тя да се промени в добра“⁶. С това изпъква историческият възглед на творбата, а молбата към Бога, както внушават и българските преводачи, е необходима, оправдана.

Превод на Б. Струма:

Ах, от силните вина
в буен плам горяхме!
Под развяни знамена
в битките летяхме...
Но през родната ни степ
минаха монголи,
роден край, далеч от теб
скитахме в неволи...

И безчестникът дори
скиташе далече,
но и в тъмните гори

го настигна мечът,
нямаше къде да спре,
бродеше печален;
долу – кърваво море,
горе – пламък ален.

⁵ ВЛАХОВ, С., С. ФЛОРИН. *Непреводимото в превода*. София: Наука и изкуство, 1990, с. 220.

⁶ Срв.: VASY, G. Kölcsey Ferenc. In: *99 híres magyar vers és értelmezése*. Budapest: Móra Könyvkiadó, 1994, p. 117.

После турчин с боен вик
стръвно те прегази.
Твоят верен син-войник
в смърт честта опази.
На ранената ти гърд
падаха борците,
ти бе урна за прахът,
урна за мечтите.

Превод на Г. Крумов:

Но накрай те разгневихме
с грехове безпътни.
Мълнии се разяриха
с тътен във гърдта ни.
И стрели монголски остри
към нас полетяха,
турските вериги робски
телата ни сковаха.

Колко пъти с крясък боен
ордите османци
върху кости на герои
виха диви танци.
Чадата ти, Родино-майко,
на гърдта ти мряха.
В тебе, като в гроб незнаен,
паднали изтляха.

Криха се из пещерите –
и там с меч ги клаха,
и бездомни сред бедите
бродеха без стряха.
От униние обзети,
по поля, върхари,
къпеха се в кръв нозете,
сред потоп пожари.

С екот рухваха в руини
твърдини чудесни,
смъртен хрипот пак обви ни,
вместо смях и песни.
Не разцъфна свободата
от кръвта юнашка!
Сълзи капят по земята
от очи сирашки.

Крепостите ни сега
глъхнат разрушени,
и маджаринът с тъга
в черно робство стене.
Много кръв загуби ти,
и в смъртта застина.
О, сирашки плач кънта
в тебе днес, родина!

Превод на В. Раковски:

Ти за наши грехове
гняв и мъст събира,
с трясъци и ветрове
облаци раздира.
Днес монголските стрели
засвистяха злобно,
после турчин повали
знамето ни родно.

Колко пъти марш звуча
във уста османски
над разбитата мечта
на народ унгарски.
Колко пъти собствен син
тръгва, майко моя,
да те прави в миг един
урна на герои.

Ти във пещера се скри,
сврян от карабина.
Вгледа се, но не откри
в своя край родина.
Изкатери върхове,
спусна се в долини,
ад от кръв под теб реве,
горе огън син е.

Крепост твърда беше тук,
днеска е грамада.
Вместо радост тъжен звук,
плач и рев от ада.
Не разцъфва свобода
над кръвта ни свята
и сираци разрида
робството в полята.

При претворяването на историческите реалии проличава стремежът да се пробудят определени асоциации у българина, което невинаги кодира смислите на оригиналната творба. Крумов например акцентува върху *турските сеймени* вместо буквалното „диви турци“. Познавайки отлично унгарската история и сам превеждайки от оригинала, той държи на семантиката на символа, на нейната историческа обусловеност. Преводачът успява да разчете и естеството на военните реалии: *меч – kard* (*карабина* – В. Раковски) в съответствие с традицията, древните обичаи/клетви и някогашните битки на маджарите. Далечното монголско нашествие (реалията *монголските стрели*) също попада в съответната епоха (у В. Раковски внушението е повече към днешния ден). Оригиналният израз *гордата Виена* – *Vécsnek büszke vára* (*виенските врати* – В. Раковски) във версията на Крумов (също и при Б. Струма) съхранява съдържанието на въздействащия епитет *горда*, подчертавайки победите на Хунядите, на крал *Матяш*, който през 1458 г. превзема Виена. Определено силно прозвучава и намерената от Крумов конструкция *ордите османци*, букв. дивия народ на Осман – *Ozmán vad népe* (срв. *уста османски* – В. Раковски) в съответствие с визираната в оригинала историческа личност – Осман, основателя на Турската империя. В това отношение Въто Раковски, който превежда от подстрочник и следователно не е носител на превеждания език и култура, в отделни случаи не успява да вложи в езиковите единици специфичната чужда действителност, да я възпроизведе.

Още по-очевидна е липсата на конкретни унгаристични познания във версията на Б. Струма, който откроява *стенга* (пустата) вместо полята на Куншаг; *родния край* (*знамето ни родно* – В. Раковски); *безчестника* (?) вместо изгнаника, когото преследват и е принуден да се скита и дори (най-вероятно поради техническа грешка) *силните вина* вместо вина (грехове). Интересно е и решението за предаване на притежателната конструкция *Szép hazám* (моята хубава родина), чийто изповеден тон подсилва посланието към Бога, което в случая се трансформира в: *твоят верен син-войник* (*Чадата ти, Родино-майко* – Г. Крумов; *собствен син... майко моя* – В. Раковски).

Но докато тези преводачески волности (в това число заради ритмата) не влияят по-осезателно върху възприемането, то едва ли е възможно българският читател, който по принцип не разполага с нужната информация за народа и историята му, с т.нар. **фонови знания**, да проследи – независимо от конкретните прочити и внесените корекции в превода – процеса на завоюването на родината и последвалите исторически събития в цялата им дълбочина. Показателен е примерът с онези културни категории, които също визират някогашните природни богатства, величавото минало: *пшеницата*, златния клас на Кишкуншаг и *нектара* на токайските лозя, т. е. виното – символи на достойния

за възхвалява живот на националното минало, противно на бедите, причинени от турците. Иначе казано, и това присъства осезателно в унгарската рецепция на творбата: поетът набляга върху понятия, свързани с митологията (нектарът – пиене на боговете), както и с народните вярвания и Библията (ролята на хляба и виното в християнската традиция, респ. почитта към Христос).

Такива националнообогрени пластове на Кьолчевия текст, както проличава, е трудно да намерят адекватния си образ в превода на чужд език, в това число на български. Друг път разминаванията между преводаческите тълкувания и версии са повече на стилистическо равнище (*смъртен хрипот* – Крумов; *плач и рев от ада* – Раковски), във връзка със съдбоносните описания на драматичната участ на унгарците или при употребата на глаголното време (преминаването в седма строфа на оригинала към сегашно време; срв.: *не разцъфна свободата.../ сълзи капят по земята* – Крумов; *не разцъфва свобода.../ и сираци разрида* – Раковски). Не съвсем ясно за възприемателя остава: *Ти във пещера се скри*, съответно обръщението *ти* (Бога? Поета?) във версията на В. Раковски, доколкото може да се приеме за приемливо решението на преводача да вложи в съдбата на преследваните собствената съдба на поета (*ти*), който *не откри в своя край родина* (срв. *Vújt az üldözött... nem lelé Honját a hazában*). По своему се набляга – и в трите преводачески версии – на робството (с добавката *черно* у Б. Струма) и сиротата (сираците, сирашкия плач), като кръвта на падналите за свобода е определена като: *много* (Б. Струма), *юнашка* (Г. Крумов) или *свята* (В. Раковски).

Още по-големи са препятствията, когато се налага преводачът да открие конкретен времеви отрязък посредством цитирането, да тълкува оригинала (осма строфа) с помощта на една друга забележителна национална творба: „Песен за Ракоци“ (*Rákóczi-nóta*), превърнала се през XVIII в. в истински таен химн (римната двойка *tér-pér*, която не присъства осезателно в преводите). Същото може да се каже и във връзка с претворяването на жанра „химн“, с неговата старинна форма като молба към Бога, като „еремиада“. Или относно асоциациите, които поражда у унгареца старовремският религиозен възглед, познат още от Реформацията и епоса на Миклош Зрини: причина за миналата слава на унгарците е Бог, но неблагодарните поколения са предизвикали сами гнева му, тръгнал като лавина от турски пълчища.

От многото възможности за възприемане на стихотворението – въз основа на неговата апелативност – на заден план в българската рецепционна среда остават, както ми се струва, въпросите за греха и самосъжалението на нацията, религиозното озвучаване на националната съдба и обяснението на историята (Божията намеса), сантиментално-патетичните акценти. Биха могли да се осъществят по-сполучливо алегоричните кореспонденции с настоящето, паралелите с

предишни творби, нравствено-етичните внушения. Но и сега, най-вече благодарение на превода на Георги Крумов, може да се стигне до достоверен прочит на текста, до обосновано разбиране за величавото минало и благоденстващата някога родина, противопоставена на **смъртния хрипот** на настоящето, на съвременната на Кьолчеи епоха. Както и до основните символи на родината – планина и реки, знаме, меч, до нейните природни богатства, славни битки и военна сила.

Към добрите преводачески решения на Г. Крумов, освен акцентуването върху опорните думи *маджарина, миналото, бѣднината* (у В. Раковски: *ни, дълга*), спада още категоричността, с която в края на творбата преводачът подчертава – в съответствие с оригинала (метафората *tengerén kíjának – морето от болка*) – молитвата от началния стих:

Превод на Б. Струма:

Боже, дай ни нов живот!
Разтопи тъгата!
На маджарския народ
подкрепи ръката!
С ясни дни го надари,
дай му ти пощада –
бъдещето си дори
вече той изстрада.

Превод на Г. Крумов:

О, наш боже, пощади ни
в тази участ горка!
Дай ръка и защити ни
в морето от болка!
На народа ни в бедите
дай живот дълговечен!
Миналото, бѣднините
той изкупи вече!

Превод на В. Раковски:

Боже мили, пожали
клетия унгарец
и когато го боли
дай му своята вяра.
Зла съдба ли го гнети,
дай му ти дни ведри.
Той дълга си изплати
щедро и прещедро.

Вероятно за превеждането и усвояването не е без значение и унгарското озвучаване на жанра „химн“ в сравнение с националните химни на други европейски народи. В това отношение унгарският химн е единственият национален химн, проникнат от „съзнанието за вина, написан на толкова мрачен и почти безнадежден език“⁷. Той обаче не е династичен, олицетворител на родината, краля и династията, нито „народен“, от типа на „марша на френската революция, на „Марсилезата“⁸, по-скоро – и

⁷ HANKISS, E. *Diagnózisok*. Budapest: Magvető, 1982.

⁸ KISS, Op. cit., p. 155.

тук може да се съгласим с някои схващания – „опонира на омразния „Gottterhalté“: чрез обръщението „Господи, благослови, но не императора, а маджарина!“⁹. Както най-често се изтъква от изследователите, предмет на възхвала са родината и нацията, респективно историята и националното минало¹⁰, а това извежда на преден план и в превода усвояването на историческата специфика на творбата, възможностите за разтълкуване и претворяване на националното и историческото своеобразие.

И в трите български версии наблюдаваме повече или по-малко сполучливи решения, на места и римни пълнежи или необосновани вмъквания, смислова неравнозначност. Присъстват, доколкото е възможно, национално маркирани лексеми, които отвеждат към „ословяването“ на историята и на легендарни исторически личности. Както и архаичното, повече във връзка със съдържателните страни на творбата (историческият възглед за „злочестините“ на нацията, дошли от Божието наказание) и по-малко във връзка с жанра и средствата за архаизация. Към добрите преводачески решения спадат запазването на рамковата композиция, разбирането за търсеното (още с първите думи) обръщение към Бога и превръщането му в символ – на „национална молитва“, акцентуването върху контрастите като основно средство за изразяване, постигането на ритъм, приповдигнатост, на по-нюансиран и смислово верен език.

Като цяло българският прочит на „Химн“ въздейства с редица особености на историческия синтез и съпреживяване, със сполучливо стилизираните епитети и образни картини, които възкресяват радостта от величавото минало и покрусата от стоварилите се върху нацията беди. Явява се свидетелство и за възпроизвеждане на историческата специфика в превода, отчасти на културната символика, съобразно „двукултурната компетентност“ на интерпретатора (формулировка на К. Райс и Х. Вермер) и неговото преводаческо майсторство. Необходимо е да се отчитат обаче – особено при новите преводи – рецепционните нагласи, фоновите знания, натрупаният опит, нарасналите възможности за препредаване на непознати страни и понятия от чуждата действителност, стремежът към постигането на историчност и културни пластове на изходния текст, на повече адекватност между оригинал и превод. Това е и пътят за преодоляването на познавателните, на културните различия в превода.

---

⁹ RIGÓ, B. Petőfi Sándor. In: *99 híres magyar vers és értelmezése*. Budapest: Móra Könyvkiadó, 1994, p. 212.

¹⁰ KISS, Op. cit., p. 155.

ИЗТОЧНИЦИ

Химн. Прев. Б. Струма. – В: *Антология на унгарската поезия*. [Съст. Съюз на унг. писатели]. София: Бълг. писател, [1952], с. 28–30.

Химн. Прев. Г. Крумов. – В: *Панорама на унгарската литература*. Съст., бел. Й. Найденова. София: Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, 1995, с. 238.

Химн. Прев. В. Раковски. – В: *Вселена на везни: Унгарска поезия от осем века*. Съст. П. Юхас. София: Пеликан Алфа, 2001, с. 173–174.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

ВЛАДОВА, И. *Превод и време*. София: Наука и изкуство, 1988.

ВЛАХОВ, С., С. ФЛОРИН. *Непреводимото в превода*. София: Наука и изкуство, 1990.

НАЙДЕНОВА, Й. *Унгарските реалии в контекста на културния трансфер*. София: Изток-Запад, 2012.

REFERENCES

GÖRÖMBEI, A. *Irodalom és nemzeti önismeret*. [Literature and National Self-Awareness.] Budapest: Nap Kiadó [publ.] 2003.

HANKISS, E. *Diagnózisok*. [Diagnoses.] Budapest: Magvető [publ.] 1982.

KISS GY, C. *A haza mint kert*. [Home as a Garden.] Budapest: Nap Kiadó [publ.] 2005.

KRUMOV, G. (trans.). Himn. [Anthem.] In: NAYDENOVA, Y. (ed.). *Panorama na ungarskata literatura*. [Panorama of Hungarian Literature.] Sofia: “St. Kliment Ohridski” University Press, 1995.

NAYDENOVA, Y. *Ungarskite realii v konteksta na kulturnia transfer*. [Hungarian Realities in Cultural Context Transfer.] Sofia: Iztok-Zapad, 2012.

RAKOVSKI, V. (trans.). Himn. [Anthem.] In: JUHÁSZ, P. (ed.). *Vselena na vezni*. [Universe on Balance.] Sofia: Pelikan Alfa [publ.] 2001, pp. 173–174.

RIGÓ, B. Petőfi Sándor. In: *99 híres magyar vers és értelmezése*. [99 Famous Hungarian Poems and Their Interpretations.] Budapest: Móra Könyvkiadó, 1994.

STRUMA, B. (trans.). Himn. [Anthem.] In: *Antologia na ungarskata poezia*. [Anthology of Hungarian Poetry.] Sofia: Bulgarski pisatel [publ.], pp. 28–30.

VASY, G. Kölcsey Ferenc. In: *99 híres magyar vers és értelmezése*. [99 Famous Hungarian Poems and Their Interpretations.] Budapest: Móra Könyvkiadó [publ.] 1994.

VLAĐOVA, I. *Prevod I vreme*. [Translation and Time.] Sofia: Nauka i izkustvo [publ.] 1988.

VLAHOV, S., S. FLORIN. *Neprevodimото v prevoda*. [Untranslatable in Translation.] Sofia: Nauka i izkustvo [publ.] 1990.

ABOUT BULGARIAN TRANSLATION OF “ANTHEM” BY FERENC KÖLCSEY

Abstract. The subjects of research are Bulgarian translations of “Anthem” by Ferenc Kölcsey, a true national song of Hungarians, which, among other things, lead to the historical characteristics of the text, related to the interpretation and assimilation of nationally coloured vocabulary, draw paths of translatability. In a similar plan, focused are issues of the historical specificity in translation, which are presented mostly by certain lexical units – historical concepts and proper names (toponyms and antroponyms), related to the important issue of the realities in translation. Phenomena highlighting the specific historical moment (the present) but also the historical distance (the past) and the perspective (the future) are outlined in the meanings of the original text. Problems of foreign national identity stand out – historical and cultural, related to the spirit of the nation, more or less distant in time, which are reflected in the language of translation. The role of the translator is particularly important, he must bring the reader closer to the ideas, themes and the specific imagery of the source text with the means of poetic language. It is also necessary to take into account – especially in new translations – the reception attitudes, background knowledge, accumulated experience, the increased opportunities for expressing unknown aspects and concepts of foreign reality. This is also the way to overcome cognitive and cultural differences in translation.

Keywords: anthem, Ferenc Kölcsey, literary translation, historical specificity in translation

Yonka Naydenova, Prof., DSc

Institute for Literature – Bulgarian Academy of Sciences

52 Shipchencki Prohod Blvd. (Block 17), Sofia 1113

E-mail: jonka-najdenova@abv.bg